

POST-ISTINA IZMEĐU POLITIKE I TEORIJE

Ignas Kalpokas, *A Political Theory of Post-Truth*, Springer, Cham, 2019., 135 str.

Gabriele Cosentino, *Social Media and the Post-Truth World Order: The Global Dynamics of Disinformation*, Springer, Cham, 2020., 147 str.

Rosemary Overell i Brett Nicholls (ur.), *Post-truth and the Mediation of Reality: New Conjunctures*, Springer, Cham, 2019., 215 str.

Leon Cvrtila 

Doktorski studij
Fakultet društvenih znanosti
Sveučilište u Ljubljani
E-mail: cvrtlav3@gmail.com

Osvrt
Skupna recenzija knjigâ
Zaprimljeno: 20. 11. 2021.
Prihvaćeno: 29. 11. 2021.

Uvod: diskurs post-istine

Što je uopće post-istina?

Gotovo svaki tekst koji se bavi idejom post-istine započinje definicijom Oksfordskog rječnika koji ju je odredio kao ono što se "odnosi ili označava okolnosti u kojima objektivne činjenice imaju manje utjecaja na oblikovanje javnog mnijenja od pozivanja na emocije i osobna uvjerenja"¹ te je 2016. proglasio "riječju godine".

I doista, 2016. se smatra godinom kada je post-istina postala opće stanje, a istina po sebi zaboravljena. Proliferacija teze o post-istini povezana je s događajima *Brexita* i pobjede Donalda Trumpa na američkim predsjedničkim izborima. Od tada kreće proliferacija diskursa post-istine, uglavnom u obliku novinskih članaka i komentara, akademskih blogova, publicistike, pa kasnije i kao znanstvena produkcija. U gotovo svim slučajevima, diskurs post-istine dijagnosticira uvjete iz oksfordske definicije kao opće stanje globalnog društva. Tvrdi se da istina više nema svoj učinak, da ljudi svoja uvjerenja formiraju kroz nečinjenične argumente. Društveni i politički kontekst s kojim se povezuje post-istine obično se pronalazi u pojavi novih populizama i autoritarizama, društvenih medija, novih tehnika dezinformacije i propagande, obmanjujućeg komunikacijskog stila pojedinih političara, te diskreditacije znanosti i stručnjaka. Tvrdi se da se uništava objektivna, znanstveno utemeljena istina, koja je nužna za donošenje ispravnih odluka, kako na individualnoj, tako i na društvenoj razini te da od pomaka od istine prema post-istini posebno pate liberalne demokracije, čije deliberacijske i demokratske institucije ovise o ispravnoj koncepciji istine.

Ovo kratko sažimanje iznenađujuće homogenog diskursa post-istine temeljim na kritičkoj analizi diskursa koju sam proveo 2019. godine, prikupljajući materijal od 2016. Tekstualna i izvantekstualna analiza materijala pokazuje neka zanimljiva

¹ *Post-truth is an adjective defined as 'relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief' (Oxford Dictionaries, 2016).*

svojstva ovog diskursa. Njegovi autori su uglavnom znanstvenici, novinari, medijski radnici i ostali stručnjaci koji svoju profesiju shvaćaju kao obdarenu epistemičkim vrlinama i jedinstvenim pristupom objektivnoj istini. Patologija nestanka istine otkriva svoju političku funkciju – istina kao vrhovna vrijednost nastaje djelovanjem zlonamjernih aktera, populističkih političara (ponajprije Donald Trumpa), autoritarnih propagandista, desničarskih društvenih pokreta, te uostalom svih drugih koji manipulacijom i dezinformacijom nastoje ostvariti neki probitak. Štoviše, podjela na prijatelja i neprijatelja ide do točke gdje svako tko na neki način nije odan vrijednostima istine postaje suspektan. Ukratko, posrijedi je jedan depolitizirajući manevar gdje se istina označava ne samo epistemičkom već i moralnom vrijednošću, te su svi koji se s njom ne ravnaju diskvalificirani iz pravovjerne političke zajednice (Cvrtila, 2019).

Iako pojam ne uživa popularnost koju je nekoć imao (*Brexit* je iza nas a Trump više nije američki predsjednik), i dalje postoji akademska i publicistička produkcija koja ponavlja osnovne teze diskursa post-istine. To se posebice može vidjeti u društveno-znanstvenim publikacijama koje pokušavaju ozbiljno analizirati tu pojavu. Od 2017. do danas, objavljeno je dvadesetak knjiga na engleskom jeziku, u izdanju znanstvenih izdavača (većinom Palgrave, Routledge i Springer), koje sadrže pojam *post-truth* u naslovu, čemu možemo dodati još desetak koji nemaju pojam u naslovu, ali se bave istom temom. Jedan dio njih razmatra utjecaj post-istine na specifična područja poput povijesti (Gudionis i Jones, 2020), javnih politika (Fischer, 2021), odnosa s javnošću (Thompson, 2020), i drugih. Drugi dio knjiga se fokusira na samu pojavu, nastojeći zahvatiti post-istinu u srži. Dvije od tih knjiga ću kritički prikazati: *A Political Theory of Post-Truth* ("Politička teorija post-istine") Ignasa Kalpokasa i *Social Media and the Post-Truth World Order: The Global Dynamics of Disinformation* ("Društveni mediji i svjetski poredak post-istine: globalna dinamika dezinformacije") Gabrielea Cosentina. Nakon što prikažem i vrednujem njihove pokušaje analize, uz pomoć treće knjige o post-istini – zbornika *Post-truth and the Mediation of Reality: New Conjunctionures* ("Post-istina i medijalizacija stvarnosti: nove konjunkture") u uredništvu Rosemary Overell i Bretta Nichollsa – razmotrit ću ima li ideja post-istine budućnost.

Post-istina kao želja u virtualnoj ekonomiji afekata

Već na samom početku, Kalpokas veoma široko uokviruje svoj zadatak: naumio je "izolirati bit trenutnog stanja" i "istražiti načine mišljenja i djelovanja" koji sačinjavaju post-istinu (Kalpokas, 2019: 2). Kalpokas naime traži specifičnog subjekta post-istine i specifičnu strukturu u kojoj taj subjekt djeluje. Štoviše, on odmah zaoštrava svoju poziciju, pa rečene strukture postaju "svakodnevne prakse i razvoji" ljudi u društvu, a načini mišljenja i djelovanja "najdublji ljudski nagoni". Post-istina je svugdje i u svakome, pa se Kalpokas se ne libi upotrijebiti odrednicu univerzalnosti. A post-istina je, prema Kalpokasovoj općoj odrednici pojma, zamućivanje razlikovanja između istine i laži.

Implikacije post-istine su u ovoj perspektivi univerzalne, pa zahvaćaju sva područja ljudskih aktivnosti. Kalpokasov primarni interes su političke implikacije post-istine, pa tako karakterizira svoje djelo kao djelo političke teorije. Političko polje u kojem post-istina djeluje je primarno jezično polje predstavljanja svijeta. Post-istinski narativi,² kao i drugi politički narativi, nastoje strukturirati određenu

² U ovom osvrtu koristim pojam "diskursa post-istine" kako bih se referirao na diskurs prikazan u uvodu, koji s jedne strane predlaže postojanje fenomena post-istine koji narušava istinu te s druge upozorava na opasnost tog fenomena i poziva na njegovo suzbijanje. Paralelno, koristim pojam "post-istinskih diskursa" kao onih koje "diskurs post-istine" identificira da

sliku svijeta koja, barem privremeno, dokida njegovu kontingentnost i neodređenost. No što onda čini post-istinu različitom od dosadašnjih ideologija ili pak diskursa u shvaćanju Ernesta Laclaua iz čijih djela Kalpokas povlači svoje shvaćanje politike? Kalpokas priznaje da još nije došao do definitivne distinkcije post-istine od ostalih ideologija i diskursa poznatih u prošlosti, te najavljuje kako je cilj knjige utvrditi specifično djelovanje post-istine (str. 5).

Najvažnija epohalna distinkcija za Kalpokasa je prijelaz sa "doba informacija" na "doba iskustava". Informacijska tehnologija početka 21. stoljeća donijela je akumulaciju i pristup dosad nezamislivim količinama informacija, što je dovelo do informacijskog prezasićenja. Prezasićenje znači manjak vremena za reagiranja na komunikacije, pa time i za smislenu interpretaciju. Slijedi pokušaj nadoknade. Nastupa "doba iskustava", u kojemu se selekcija informacija bazira na afektivnom kriteriju, to jest kroz kriterij užitka konzumiranja pojedinih informacija: "doba iskustava je doba (samo-)upravljanjem iskustvima, maksimizirajući neke podražaje i minimizirajući druge koji se smatraju manje zadovoljavajućima" (str. 35). Post-istinski diskursi, vođeni kriterijem užitka, pokušaj su stvaranja koherentnih narativa u kakofoniji informacija. Štoviše, u kontekstu prezasićenja informacijama, kriterij užitka je jedini koji djeluje kao vezivno tkivo koherentnosti – za interpretaciju po kriterijima činjenica i istine nema vremena. Doba iskustava je doba post-istine.

Pod pretpostavkom da je politika ranije djelovala kroz strukturiranu deliberaciju i racionalni diskurs općenito, doba post-istine se odlikuje diskursom koji ne treba istinu te koji je, štoviše, oprezno kalkuliran kako bi zadobio pažnju. Kalpokas priznaje da racionalnost nije bila čvrsta odlika politike u prošlosti, ali se barem nastojao održati privid racionalnosti. Doba post-istine počinje izostankom racionalnosti. Post-istinski diskurs je aspiracijski i asocijativni diskurs: kao aspiracijski žudi za drukčijim svijetom, a kao asocijativni identificira i strukturira skupinu koja se okuplja oko tih aspiracija. Umjesto da sadrži element korelacije sa stvarnošću, post-istina stvara vlastitu stvarnost. U izostanku činjeničnog usidrenja, post-istinski diskurs može postati stvaran samo kroz vlastite učinke, a to je za Kalpokasa primarno mehanizam afekta kojeg nalazi kod Spinoze.

U nastavku ću prikazati jezgroviti mehanizam post-istine kroz djelovanje post-istinskih diskursa i njegovih afilijativnih mehanizama na društvenim mrežama, a nakon toga Kalpokasovu spinozističku ontologiju subjekta. Jedna od glavnih odlika post-istinskog diskursa je oslanjanje na maksimizaciju užitka kroz njegovu konzumaciju i proizvodnju. Proizvodnja ne dolazi samo od trećih strana već post-istina funkcionira kao afilijativni diskurs konstruirajući skupinu čiji sudionici ne samo da se identificiraju s njom, već sami na sebe preuzimaju kreativnu proizvodnju diskursa koji čini gradivno tkivo skupine. Afilijativni faktor i faktor užitka uzimaju primat pri proizvodnji diskursa, a istina gubi na važnosti. Cilj je zadovoljenje želja skupine koja se reflektivno učvršćuje u kružnoj ekonomiji želja. Diskurs koji ne odgovara ovim parametrima se odbacuje. Predstavljanje svijeta postaje funkcijom užitka skupine. Horizontalni naspram vertikalnog ustroja proizvodnje post-istinskog diskursa jedna je od ključnih odlika post-istine naspram drugih modaliteta političke asocijacije. Također, Kalpokas naglašava da post-istinski diskurs, za razliku od prošlih afilijativnih diskursa koji uz zahtjev za promjenom svijeta donose određenu normu prakse ka tom cilju, funkcionira kao "eskapistička fikcija" koja služi samo trenutačnom užitku.

sudjeluju u narušavanju istine, to jest onih kojima istina nije kriterij validnosti. Na tragu toga, atribut "post-istinski" općenito koristim za određenja svih onih pojava koje "diskurs post-istine" identificira da sudjeluju u podriivanju vrijednosti i praksi govorenja istine.

Medij društvenih mreža lokacija je post-istinskog diskursa. Njihovo specifično tehnološko oblikovanje medijskog prostora i tehnike kojima djeluju omogućavaju afilijativne i aspiracijske dimenzije tog diskursa. U ovoj se sferi pojavljuju "treći akteri" – oni koji su usavršili tehnike proizvodnje i plasiranja post-istinskog diskursa putem društvenih medija. Oni su vertikalni faktor stvaranja i održavanja post-istinskih skupina. Treći akteri, kao utemeljitelji post-istinskih skupina, koriste tehnike algoritama i velikih podataka (*big data*), koje zbog potrebe velikih tehničkih, organizacijskih pa i ekonomskih resursa nisu dostupne svima. S tim resursima na raspolaganju, stvaranje novih skupina je posve zanemariv trošak. Povrat na uloženo je time ogroman, s obzirom na to da te iste skupine same nastavljaju proizvoditi i plasirati željeni diskurs.

Dakako, sukob s drugim skupinama i diskursima je neminovan. No pojedine skupine neće ustuknuti, prvo zbog snažnog afilijativnog mehanizma, a drugo što ih mehanizmi društvenih medija održavaju u "komorama jekne" (*echo chambers*), gdje je autentični susret s drugim nemoguć. Taj mehanizam društvenih medija funkcionira kroz algoritme i *big data*. *Big data* je tehnologija prikupljanja, strukturiranja i obrade podataka u ogromnom opsegu, koji se ne može zahvatiti tradicionalnim podatkovnim metodama. U ovom je slučaju posrijedi skup podataka o protoku informacija i ponašanju korisnika novih medijskih tehnologija. Prikupljeni se podaci zatim procesuiraju te se stvaraju prediktivni modeli i bihevioralni profili korisnika. Time se zahvaćaju i pojedini korisnici i velike skupine kao upravljive jedinice, usmjeravane prema maksimizaciji konzumacije. Prikupljeni podaci postaju roba koju sakupljači prodaju svim akterima koji imaju potrebu upravljati korisnicima i skupinama. Dakako, resurse za korištenje istih posjeduju samo oni koji su već akumulirali moć za isto, a način na koji ih koriste nije transparentan.

Algoritmi služe kao sustav plasiranja sadržaja korisnicima na temelju kriterija prediktivnih modela i profila korisnika. Algoritmi su skloni reflektivnim mehanizmom identificirati pojedine korisnike s pojedinim interesima. U algoritamskoj logici, interes je koncipiran kao sklonost konzumaciji sadržaja. S ciljem da se ona održi, pa i intenzivira, algoritmi serviraju onaj sadržaj koji se već ranije pokazao kao poželjan. S vremenom, korisnik je "zaključan" u svoju algoritamski definiranu sferu interesa. A s obzirom na to da je konzumacija sadržaja funkcija afilijativnosti kroz post-istinski diskurs, kontinuirana konzumacija održava koherenciju skupine. Štoviše, kroz izloženost uskom spektru sadržaja te kroz kontinuiranu kreativnu koprodukciju sadržaja, rezultat je radikalizacija unutar danih diskurzivnih parametara.

Kalpokas inzistira na tome da je subjekt doba post-istine definiran Spinozinom ontologijom ljudskog bića. Kalpokas priznaje da jednu tako sveobuhvatnu filozofiju nije mudro izravno primijeniti na ovaj kontekst te da neke njezine elemente treba nanovo promisliti. Međutim, s obzirom na to da je u potpunosti dekontekstualizirao Spinozinu ontologiju subjekta, možemo se opravdano pitati zašto mu je uopće trebao Spinoza? Za tumačenje mehanizma želje u suvremenom kontekstu dovoljni su mu bili autori poput Lacana ili Laclaua koje kasnije koristi, pogotovo ako se uzme u obzir Kalpokasovo psihoanalitičko, negativno shvaćanje želje koje obojica autora koriste (želja kao neispunjenost i manjak nasuprot želji kao nečemu produktivnom). Kalpokasova interpretacija Spinoze tako ispada pomalo idiosinkrazijskom, podređenijom njegovim teorijskim potrebama nego preciznoj primjeni ideja.

Kalpokas koristi Spinozine koncepte afekta, želje i poriva (*conatus*). Poriv označava nastojanje ljudskih bića da održe svoje postojanje. No ona ne streme samo održanju inercije svojeg postojanja – *conatus* se kod njih manifestira kao nastojanje

prema što većoj moći, koja se definira kao kapacitet postojanja. Što neko biće ima više moći, to više postoji, te lakše održava svoje postojanje. Kalpokas uvodi koncept želje te joj pridaje psihoanalitičko tumačenje.³ Želja nastaje zbog trajnog deficita egzistencije – svaki čovjek uvijek može povećati svoju moć, no nikada ne može dostići konačno, idealno stanje. Ljudska je egzistencija niz pokušaja ispunjenja želja za koje se smatra da će smanjiti egzistencijalni deficit.

Afekt je učinak povećanja ili smanjenja moći nekog tijela. Spinoza poznaje dvije vrste – aktivni, koji su proizvod naše vlastite prirode, to jest dolaze od nas samih, i pasivni, koji dolaze iz vanjskih faktora. Pasivni afekti su susreti dvaju tijela u kojima se mijenja njihov potencijal moći. Kalpokas se fokusira upravo na pasivne afekte, iako moramo istaknuti jednu specifičnost njegovog korištenja. Pasivni afekt je kod Spinoze gotovo uvijek stvar materijalnog susreta (između protegnutih tijela), dok materijalnost u Kalpokasovoj analizi izostaje. Afekte koji povećavaju moć Kalpokas, slijedeći Spinozu, identificira sa užitkom. S obzirom na to da je zadovoljavanje užitka primarna funkcija mehanizama post-istine, afekt je njen glavni djelatni učinak. Sudjelovanjem u post-istini, sudionici se otvaraju pozitivnim afektima koji nose užitak (povećavaju moć) te kroz koprodukciju post-istine nastoje afektirati druge (pri čemu se afektivni kapacitet identificira s potencijalom moći). Ako nešto ima afektivni učinak, to se smatra istinitim. Istina postaje funkcija užitka, ne stvarnosti. Kalpokas, doduše, afekte identificira s emocijama kao suprotnosti racionalnosti. Time odstupa od Spinoze, kojem je afekt općenitiji uzročni mehanizam te emocije i racionalnost shvaća kao dva izraza iste ljudske prirode, nikako kao suprotnost. Kalpokas u svojem tumačenju ponovno afirmira epohalnu granicu racionalnosti i afekata. Post-istina je doba dominacije afekta, a racionalnost je stvar prošlosti. Pretpostavka je da je medijalizacija omogućila takvu dominaciju, kao stvaranje prostora koji funkcionira na maksimizaciji užitka.

Medijalizacija daje kontekst post-istini. Iako Kalpokas prepoznaje da postoji problem u određenju predmeta koncepta medijalizacije koji je analitički preširok i nedostatan (str. 66), on ga svejedno koristi u širokom opsegu. Štoviše, Kalpokas koristi više varijanti koncepta – institucionalni i konstruktivistički. Prema institucionalnoj koncepciji, medijalizacija je proces u kojem se nemedijski akteri moraju sve više prilagođavati "medijskim logikama". Medijski akteri pri tome zadobivaju disproporcionalnu moć u društvenim i političkim pitanjima. Konstruktivistička koncepcija, pak, ne vidi medije i njihovu logiku kao premoćne, već naglašavaju kako je medijalizacija proces promjene "komunikacijske konstrukcije" društva, pri čemu su glavni pokretač procesa razvoj i širenje medija koji restrukturiraju svakodnevne aktivnosti. Kalpokas naglašava i premoćnost medijske logike kojoj se moraju prilagoditi svi akteri te kvalitativnu komunikacijsku promjenu kroz informacijske tehnologije na svim područjima života. Kao i post-istina, medijalizacija je univerzalna – i institucije i svakodnevni život su u potpunosti podložni medijskim logikama.

Posljedično, nije jasno što Kalpokas misli pod medijima – jesu li to institucije ili tehnologije? – te naizmjenično koristi oba značenja. Nije sasvim jasno ni što je ta medijska logika, povrh opisane maksimizacije užitka. Kalpokasova je poanta, čini se, u tome da radikalizira tezu da je medijska interakcija jedina moguća društvena interakcija: "Ako netko ili nešto nije dostupno i otvoreno da bude predmet iskustva kroz medije, to je gotovo isto kao da uopće ne postoji" (str. 54). Čini se da taj medijalizirani sloj nije ni u kakvom odnosu s materijalnom stvarnošću. Kalpokas naglašava tu pretpostavku da naglasi fiktivnost post-istinskih diskursa, ali time gubi

³ S time se ne bi složili svi interpreti Spinoze, vidi npr. Balibar, 2008: 107.

iz vida kako su mediji utemeljeni u vanmedijskom svijetu. Koncept medijalizacije služi Kalpokasu kao teorijski manevar kojim mehanizme post-istine smješta u čistu virtualnost, te odvaja svoju analizu od materijalnih struktura što, osim što je čini temeljno nedovršenom, dovodi do bizarnih zaključaka. Kalpokas na kraju poglavlja pokušava ustvrditi da medijalizaciju ne treba shvaćati apsolutno, no to je posve suprotno od načina na koji je koristio pojam.

U posljednjem poglavlju se Kalpokas vraća politici u smislu konstrukcije narativa i asocijativnog djelovanja istih. Pritom postavlja i pitanje sukoba – zašto će neki opstati u tom sukobu, a drugi neće? Kalpokas ne daje zadovoljavajući odgovor, osim očekivanog zaključka da će pobijediti onaj koji donese najviše zadovoljstva. Kalpokas se ponovno obraća Laclauu i njegovoj hegemonijskoj logici označavanja i konstrukcije zajednice kroz pokušaj uspostavljanja čvrstog odnosa između riječi i stvari, to jest privremeni narativ univerzalnosti i objektivnosti. Privremeni, jer je sustav označavanja pod konstantnim napadom onog što ne može biti zahvaćeno prikrivenom partikularnošću, tj. hinjenom univerzalnošću hegemonije. Iako Laclau primarno govori o diskurzivnoj i asocijativnoj dimenziji hegemonije, u kontekstu u kojem razvija svoj pojam vrijede materijalni faktori uspostave i očuvanja hegemonije, poput sile ili ekonomske strukture. Kalpokas zanemaruje materijalne faktore, te hegemonija, kao i svi politički koncepti kojima Kalpokas koristi, učinak ostvaruju maksimizacijom užitka kroz diskurs.

Iako i u ovom slučaju Kalpokas napominje da su potrebni i drugi resursi za uspostavu i održavanje hegemonije – npr. upravljanje algoritmima i *big data* – njegova je napomena usputne naravi pa takvi faktori nikad ne ulaze izravno u razradu glavnog mehanizma afektivne razmjene. Glavni problem Kalpokasove teorije post-istine jest što je ona u svojoj srži posve jednoobrazna. Iako Kalpokas uvodi mnoštvo pojmova, ideja i primjera u razradu, oni su uobličeni tako da afirmiraju središnju tezu afektivne razmjene, te rijetko dolaze do izražaja implikacije koje njihove vlastite logike nose. Primjerice, u posljednjem poglavlju Kalpokas nakratko spominje poticanje na djelovanje kao svojstvo svih političkih narativa. Međutim, u Kalpokasovoj logici, to djelovanje ne može imati materijalne posljedice, već samo dodatni doprinos ekonomiji afekata.⁴ Kalpokasov sustav je zatvoren. On bi mogao biti dosljedno analitički upotrijebljen tek u vrlo ograničenom kontekstu, na određenim prostorima internetske komunikacije bez ikakvih stvarnih materijalnih posljedica. Vrlo zanimljiva ideja koju Kalpokas uvodi je digitalno obličje (*digital effigy*), koje označava subjektivitet osobe na društvenim mrežama. Podvrgavanjem logikama društvenih mreža i medija, subjekt izražava posve različite bihevioralne i identitetske postavke od izvanmrežne osobe i njenog utjelovljenog subjektiviteta. Međutim, Kalpokasu je utjelovljeni subjekt teorijski suvišak, te on zanemaruje elaborirati još jednu potencijalnu sponu materijalnog i virtualnog.

Teško je ovakve propuste shvatiti kao otvorena pitanja kada Kalpokas retorički konstantno upućuje na univerzalnost i sveobuhvatnost post-istine. U pojedinim trenucima ublažava svoju tezu, ali redovito prekasno. Nakon što je iskoristio cijela poglavlja da logiku pojedinih elemenata afirmira u krajnosti, na kraju ostavlja tek rečenicu-dvije koje upućuju da su kauzalni mehanizmi istraživanih pojava ipak slo-

⁴ Ono što se naziva post-istinskim diskursima i mehanizmima može imati materijalne posljedice. Kao jedan od najpoznatijih primjera može se navesti napad prosvjednika na Kongres SAD-a 6. siječnja 2021., čemu je prethodila organizacija na društvenim mrežama od strane skupine koja se svakako može okarakterizirati Kalpokasovim konceptom post-istinske afektivne zajednice. V. Frenkel, 2021.

ženiji. Kalpokasovo djelo je ono brzog i intenzivnog teoretiziranja, bez pretjeranog obzira prema tome kako bi se teorija mogla odraziti na empirijsku analizu. Stoga smatram da ovu knjigu treba uzeti kao vrelo inspiracije, umjesto kao upotrebljiv teorijski okvir za cjelovito i održivo zahvaćanje fenomena post-istine. Kalpokas nudi zanimljive ideje i kreativne interpretacije koje mogu biti korisne nekome tko je spremniji suočiti svoje teorije post-istine sa stvarnošću. S druge strane nalazi se knjiga koja ima suprotan problem – previše empirijskog materijala, premalo teorije.

Post-istina kao ratna tehnika u epistemičkoj i fiducijarnoj krizi

Cosentino započinje standardnom oksfordskom definicijom post-istine, te afirmira opće stanje nestanka istine. Cosentino najavljuje da njegovu analizu od drugih razlikuje preuzimanje globalne perspektive – iako je post-istina započela na Zapadu, ona je sada globalna pojava. Cosentino stoga cilja "istražiti obrasce kontinuiteta i korelacija u globalnim praksama post-istine i elaborirati šire geopolitičke trendove nastale politikom post-istine, promatrajući koprodukciju i cirkulaciju lažnih i manipulativnih narativa kroz nekoliko svjetskih regija" (Cosentino, 2020: 7). Nadalje, ističe svoj interes za tokove dezinformacija koji nastaju u odnosima između državnih i nedržavnih aktera kroz niz internetskih medija. Uvjeti post-istine koriste se kao kontekst novih oblika projekcije utjecaja i moći u međunarodnoj politici, što nalazimo u cijelom spektru institucija i aktera od najvećih i najmoćnijih institucija pa sve do lokalnih *grassroots* pokreta.

Cosentino određuje i širi povijesni kontekst nastanka post-istine – nešto što naziva "epistemičkom i fiducijarnom krizom". Epistemička se kriza odnosi na nemogućnost ljudi diljem svijeta da razlikuju između istine i laži, a fiducijarna na gubitak povjerenja u društvene i političke autoritete Zapada na globalnoj razini. Radi se o političkoj krizi liberalnih demokracija gdje institucije poput stranaka, medija, obrazovanja i znanosti gube svoj utjecaj, i to u kontekstu, široj krizi globalne hegemonije Zapada i neoliberalnog konsenzusa. Cosentino stoga post-istinu u epohalnom smislu smatra dijelom kritične povijesne faze liberalne demokracije.

Cosentino elaborira transformaciju suvremene javne sfere koja je kroz nedavne društvene i tehnološke promjene istovremeno proširena na globalnu razinu, ali i fragmentirana na nebrojene podsphere koje omogućavaju alternativne političke agregacije i mobilizacije, narušavajući mogućnost širokog konsenzusa. Takvo fragmentirano stanje otvara mogućnost manipulacije od strane raznih državnih i nedržavnih aktera putem proliferacije post-istinskih narativa, u sukobu s postojećim političkim, znanstvenim i kulturnim porecima. U uvjetima fiducijarne krize Zapada, građani odbijaju centrističke i tehnokratske "režime istine" i diskurs globalizacije i neoliberalizma, što, osim što otvara vrata populizmu i krajnjoj desnici, istovremeno stvara plodno tlo za manipulaciju. Uz to, državni akteri poput Rusije i Kine, koji nastoje redefinirati globalne odnose moći u vlastitu korist i uspostaviti novu globalnu hegemoniju, eksploatiraju krizu Zapada na najboljim točkama, dodatno produbljujući krizu povjerenja kroz propagandne tehnike.

Cosentino nabraja još niz faktora koji su doveli do ovakve krize – redovne krize globalne ekonomije, migrantski tokovi, sukob NATO-a i Rusije, itd. Ukratko, zaključuje da post-istinu nikako ne smijemo "gledati samo iz perspektive koja se fokusira na medije, već se mora analizirati kroz teorijsku prizmu koja gradi na ekonomskim, društvenim, kulturnim i geopolitičkim faktorima" (str. 15). Cosentino pokušava uvesti gotovo sva relevantna društvena i politička područja u analizu post-istine. Nažalost, time se predodređuje za neuspjeh. Umjesto da gradi teorijski aparat, čita-

teljima nudi samo niz prikaza relevantnih fenomena i područja bez da ih dovodi u koherentan odnos i ponudi održive kauzalne, temporalne i diferencijacijske odrednice predmeta istraživanja. Dodatno si komplicira situaciju najavom da će istražiti sve razine društvenih i političkih interakcija "od lokalnih do internacionalnih" (str. 16).

Prva Cosentino studija slučaja je djelovanje ruske kompanije *Agentstvo Internet-Issledovaniy*, na engleski prevedeno kao *Internet Research Agency* (IRA). Između 2014. i 2018., IRA je provodila mrežne "operacije utjecaja"⁵ protiv SAD-a, posebno pokušavajući utjecati na ishod predsjedničkih izbora 2016. U konačnici, protiv 13 ruskih državljana, suradnika IRA-e, podignute su tužbe za zavjeru protiv SAD-a. Iako se opseg operacija protiv SAD-a smanjio, IRA nastavlja djelovati u drugim državama svijeta.

Cosentino stavlja djelatnosti IRA-e u opći kontekst propagandnih operacija Rusije. Kao najvažnija osoba pojavljuje se Vladislav Surkov, bliski suradnik i savjetnik Vladimira Putina. Cosentino Surkova prikazuje kao vizionara i ideologa inspiriranog postmodernim filozofijama. Surkov je stvorio vlastite političke tehnologije zasnovane na eksploataciji nesigurnosti i nedostatka povjerenja u političke institucije. Surkovljeva metoda, za razliku od starih propagandnih tehnika koje se fokusiraju na promoviranje jedinstvenog narativa, nastoji stvarati i plasirati cijeli niza konfliktih narativa, više ili manje fiktivnih, stvarajući kakofoniju u javnom prostoru, nemogućavajući koherentnu raspravu i stvaranje šireg konsenzusa koji bi mogao izroditi organiziranu opoziciju. Cilj takvih tehnika nije izravna manipulacija, već narušavanje mogućnosti ispravne percepcije stvarnosti u javnoj sferi. Takvi opći uvjeti konfuzije zakrivaju pozadinske operacije moći što je prvo korišteno na domaćem terenu, omogućavajući Putinovom režimu afirmaciju moći kroz izgradnju koruptivnih struktura, preustroj ekonomije u korist oligarha, centralizaciju i kontrolu medija, itd. Nakon domaće primjene, slične tehnike su iskušane u vanjskoj politici.

U SAD-u je Rusija otišla korak dalje, kroz IRA-u provodeći internetske operacije s ciljem uzrokovanja sukoba "na terenu". Od 2014., IRA je nadzirala društvene mreže na područjima vezanima za politiku SAD-a, razvijajući strategiju "podizanja tenzija u politici SAD-a kroz podržavanje radikalnih skupina, građana nezadovoljnih društvenom i ekonomskom situacijom te opozicijskih društvenih pokreta" (str. 49), to jest, usmjerila je djelovanje na iskorištavanje i dodatno zaoštavanje političkih polarizacija u SAD-u. Operacionalizacija strategije se manifestirala kao organizacija prosvjeda na Facebooku, gdje bi se ruski agenti pretvarali da su stvarni američki aktivisti te uspostavljali odnose sa postojećim aktivistima i agitirali o osjetljivim društvenim temama.

Procjenjuje se da je IRA organizirala preko 120 prosvjednih događaja u SAD-u između 2015. i 2017. na kojima je sudjelovalo preko 300.000 ljudi. IRA nije podržavala samo jedan dio političkog spektra, već je organizirala prosvjede za suprotstavljene skupine, primjerice u odnosu prema problemu rasizma (organizirajući prosvjede pod oznakom pokreta *Black Lives Matter*, ali i njemu suprotstavljenog *All Lives Matter*). Isto tako, organizirani su prosvjedi podrške i protivljenja tadašnjem predsjedniku SAD-a Donaldu Trumpu.

U konačnici, Cosentino ovaj slučaj smatra primjerom replikacije "ruskog postmodernog pristupa autoritarnoj politici", koji su samo osuvremenjena verzija

⁵ Cosentino operacije utjecaja definira kao "informacijsko ratovanje i operacije", što podrazumijeva "prikupljanje taktičkih informacija i propagandnu aktivnost s ciljem postizanja kompetitivne prednosti" (Cosentino, 2020: 33).

"Sovjetskog informacijskog ratovanja" (str. 51). Krajnji motiv je afirmacija ruske globalne moći kroz destabilizaciju aktualnih hegemonu geopolitičkog poretka. Cosentino je slučaj IRA-e ispravno odabrao kao eklatantan primjer primjene noviteta internetske propagande i manipulacije društvenim mrežama, pogotovo u kontekstu hibridnog ratovanja među državnim akterima.

Druga Cosentinova studija slučaja se bavi teorijama zavjere koje kolaju na internetu. Cosentino ih prikazuje nekoliko, no ovdje ću prikazati samo jednu koja je paradigmatična. Pizzagate teorija zavjere začeta je u kontekstu kampanje predsjedničkih izbora u SAD-u 2016. godine. Prema toj teoriji, visokopozicionirani članovi američke Demokratske stranke sudjeluju u globalnom pedofilskom lancu koji organizira trgovinu ljudima i seksualno ropstvo. S vremenom se nekako nametnuo zaključak da lanac operira u podrumu pizzerije *Comet Ping Pong* u Washingtonu D.C., od čega i dolazi ime teorije.

Cosentino smatra Pizzagate zanimljivim primjerom višeslojnih dinamika post-istine jer je posrijedi događaj kojemu je pridonio niz međusobno nepovezanih aktera različitih motiva. Cijela stvar započinje otuđenjem i objavom elektroničke pošte visokih službenika Demokratske stranke, a kasnije je utvrđeno da je to bilo djelo ruskih hakera povezanih sa ruskom obavještajnom zajednicom. Nakon toga, niz internetskih skupina počelo je proizvoditi različite narative o sadržaju te elektroničke pošte. Ti narativi, pogotovo oni najapsurdniji koji će postati Pizzagate teorija, počinju se dijeliti na društvenim mrežama. "Profesionalni" teoretičari zavjere poput Alexa Jonesa i David Ickea pojačali su vidljivost teorije podijelivši ju sa svojom već značajnom publikom. Jednom kada su uvidjele disruptivni potencijal Pizzagate-a, ruske internetske operacije su dodatno popularizirale temu korištenjem botova.⁶ Post-istinska dinamika interneta je spontano iz posve beznačajnog materijala stvorila popularnu teoriju globalne zavjere. Cosentino zaključuje da Pizzagate demonstrira kako "post-istina kao globalno stanje djeluje kroz kompleksne mreže reiteracija, modifikacija i amplifikacija lažnih informacija" (str. 66).

Prema Cosentinu, Pizzagate je, kao i ostale teorije zavjere, izraz percipirane marginalizacije i nemoći naspram političkih elita. Ona je poslužila kao narativ koji kanalizira društvene frustracije, slično Kalpokasovim aspiracijskim narativima (Cosentino citira Kalpokasa u svojoj studiji). Šire gledano, općenito postojanje teorija zavjera signalizira postojanje "krize vlasti" – "kriza političke vlasti i njenih predstavničkih institucija, od medija do kulturno-znanstvenih institucija, koja omogućava da marginalni i neortodoksni politički narativi postanu dio javne rasprave" (str. 84). Radi se o raspadu režima istine i nastupanju režima post-istine koji se oslanja na teorije zavjera koje služe kao epistemski surogat razotkrivanju unutarnje funkcije otuđene političke moći.

U sljedećoj se studiji slučaja Cosentino opet vraća na ruske propagandne operacije, ovoga puta u kontekstu intervencije Rusije u Građanskom ratu u Siriji. Taj rat je jedinstven utoliko što je intenzivno medijski popraćen kroz nove informacijske tehnologije. Ne posrijedi samo prisutnost klasičnih ratnih izvjestitelja, već i proizvodnja i širenje informacije od strane aktivista, vojnog osoblja pa i običnih građana na terenu. Oboružani pametnim mobitelima, sposobni su stvarati fotografski, zvučni i video materijal te isti momentalno podijeliti s cijelim svijetom putem interneta. Medijske organizacije više nisu jedini izvor informacija, već je riječ o horizontalnoj

⁶ Botovi su tehnika koju Cosentino često spominje, a odnosi se na automatizirano širenje ciljanog sadržaja po društvenim mrežama, uz privid da to širenje čine stvarni, autentično uvjereni ljudi, umjesto kompjuterskog programa koji se tako predstavlja.

strukturi u kojoj nema nikakvog nadzora te se često šire lažne informacije i stvaraju proturječni narativi o ratu.

Prema Cosentinu, Građanski rat u Siriji je prvi post-istinski rat, gdje svaka strana, od Assadovog režima i pobunjenika, preko Rusije i Turske, pa do Islamske države, koristi propagandni potencijal internetskih medija da ostvari kompetitivnu prednost u narativnom ratovanju pred svjetskom publikom. Cosentino posebno naglašava propagandno djelovanje Rusije, saveznika Assadovog režima, čije su dezinformacijske kampanje dio šireg koncepta hibridnog ratovanja od strane Rusije – a to je napučiti javni prostor konfliktnim informacijama i nerelevantnim temama, onemogućavajući razlikovanje između istine i laži i odvrćući pažnju od vojnih ciljeva.

Posljednje poglavlje donosi dvije studije slučaja, usredotočujući se na štetno djelovanje društvenih medija na "globalnom jugu", to jest, ulogu Facebooka i aplikacije WhatsApp, prvo, u širenju govora mržnja i organizacije nasilja protiv Rohindža u Mjanmaru, te drugo, doprinosu pobjede Jaira Bolsonara na predsjedničkim izborima u Brazilu. U oba slučaja pojavljuje se država sa slabim demokratskim institucijama i manjkom neovisnih medija, a Cosentino istražuje posljedice koje u danim kontekstima ostavlja pojava informacijskih ekosustava zasnovana na društvenim medijima.

Za primjer ću ukratko prikazati slučaj Mjanmara kako ga opisuje Cosentino. Nakon demokratizacije 2012. godine, kojoj je prethodila vojna diktatura, Mjanmar se počeo otvarati svijetu, pa je tako upotreba interneta među populacijom, od samo 1% 2012. godine, narasla na gotovo 23% 2017. Velik dio toga je činio Facebookov program *Free Basics*, koji zemljama u razvoju nudi besplatan pristup internetu, ali isključivo Facebookovoj društvenoj mreži. S obzirom da je u isto vrijeme cijena mobilnih telefona i SIM kartica naglo pala, velik dio populacije Mjanmara je iskoristio priliku da se po prvi put priključi internetu. Međutim, u zemlji gdje medijski sektor, osim državnih medija, gotovo da i nije postao, a ostatak interneta nije bio dostupan, Facebook je postao jedini izvor informacija i komunikacije za većinu populacije. Na slabo reguliranom polju društvenih mreža, kreću se širiti lažne vijesti i propaganda. Budistički ultranacionalistički pokreti šire govor mržnje prema muslimanskoj manjini. Mjanmarske vlasti i vojska pokreću propagandne operacije na Facebooku, šireći dezinformacije i manipulirajući javnim mnijenjem. Uprava Facebooka pritom ne kontrolira sadržaj na njihovim mrežama. U konačnici, na Facebooku se počinje organizirati nasilje protiv muslimana.

Cosentinova knjiga je svakako dobar pokušaj da se čitatelje senzibilizira na globalnu prisutnost učinka fenomena post-istine. Međutim, Cosentinoovo djelo pati od nekoliko nedostataka. Prvo, ono obiluje empirijskim primjerima, ali mu nedostaje kvalitetan teorijski okvir. Cosentinova teorija je uopćena teza krize i afirmacija pretpostavke post-istine, ne prava teorijska studija sa jasno postavljenim kauzalnim odnosima, temporalnim određenjima i diferencijacijskim aparatom koji su sposobni pojam post-istine odvesti dalje od najopćenitije odrednice (namjernog) izostanka istine. Cosentino jest na tragu strukturiranog i generaliziranog objašnjenja, ali ono se svodi na općenitu tezu o krizi i referiranje na terminologiju iz ranije objavljene literature koja također propušta ponuditi šire objašnjenje. Cosentino na temelju usporedbe i asocijacija s ranijim teorijama post-istine nastoji povezati spektar različitih fenomena iz političkih, kulturnih, ekonomskih i drugih područja, od globalnih do lokalnih. Cosentino dosljedno primjenjuje stil i načela društvenoznanstvene obrade

predmeta istraživanja, ali mu opći pristup nije puno odmakao od predznanstvenih nastojanja da se objasni post-istina.

To je vezano za drugi problem, a to je politička motiviranost njegove analize koja diskurs post-istine muči od samih začetaka. Cosentino nedvosmisleno opisuje post-istinu kao "jasnu, prisutnu i rasprotranjenu opasnost" (str. 140). Post-istina se mora prikazati kao remetilački faktor, vezan za određene neprijateljske aktere, koju valja suzbiti. No bez koherentne teorije, post-istina se ne može prikazati kao išta više od apstraktne sile koja uništava istinu. Najbolji primjer je Cosentinoovo konstantno vraćanje na prijetnju Rusije. Osim što je izravni ili neizravni pokretač događaja u tri od četiri studije slučaja, Rusija se prikazuje kao izumitelj svih suvremenih propagandnih tehnika i pristupa. Još od začetaka diskursa post-istine, Rusija se formira kao onaj Drugi koja uništava vrijednosti istine, pogotovo među profesionalnim novinarima, čemu se Cosentino pridružuje koristeći prilično šarolik i vrijednosno nabijen jezik ("Rusija kao globalni haračitelj", "oboružani relativizam", "Surkovljeva distopijska vizija demokracije", "masovna halucinacija"). Cosentino tako zapada u već standardnu zamku istraživača post-istine: ne može se odvojiti od ranije postavljenih političkih uloga. Kada se post-istina u prvom redu razumije kao prijetnja, njena analiza je motivirana afirmacijom političkih razdjelnica, ne nepristranom, epistemički ispravnom istragom.

Hegemonijska kriza i konjunktura odvojenih tokova sukoba

Zbornik *Post-truth and the Mediation of Reality: New Conjunctures* u uredništvu Rosemary Overell i Bretta Nichollsa neću prikazati obuhvatno kao u slučaju dvije prethodne knjige. Prikazivanje zasebne argumentacije i teme svakog poglavlja zbornika tražilo bi znatno više mjesta nego je ovdje dostupno. Međutim, vrijedi se posvetiti općem pristupu koji urednici najavljuju u uvodniku, koji se bitno razlikuje od pristupa Kalpokasa i Cosentina.

Prema urednicima, naš povijesni trenutak obilježava fiksacija na "prosudbu i artikulaciju stvarnosti" (Overell i Nicholls, 2019: 1), pogotovo u percipiranoj situaciji post-istine. U političkom činu konstrukcije stvarnosti kroz podjele na istinito i lažno, mediji i članovi akademske zajednice za sebe uzimaju ulogu arbitriranja o stvarnosti. Suočavanje s krizom dolazi u obliku specifične politizacije pojma stvarnosti koji se pritom poistovjećuje s istinitošću, a ta se istina određuje ujedno kao moralna i ispravna, ali napadnuta i oštećena. Kroz takvu dijagnozu, zbornik ispravno čini odmak od političkih nagona diskursa post-istine te ih promatra postrance.

U uvodu Overell i Nicholls pozivaju na oblikovanje nove koncepcije konjunktura, pojma koji preuzimaju od Stuarda Halla. Konjunktura označava povijesni trenutak hegemonijske krize koja nastaje preklapanjem nekoliko odvojenih tokova sukoba. Prema Hallu, konjunktorna analiza se temelji na identifikaciji proturječja u trenutku krize, to jest diskursa krize od strane agenata hegemonije. Oličeno u diskursu post-istine jest uvjerenje da se trenutno nalazimo u jednoj takvoj krizi. Zadatak je zbornika kroz konjunktorni pristup suočiti se s mnoštvom različitih lokacija medijacije stvarnosti, to jest konstrukcije stvarnosti u diskurzivnim reprezentacijama na društvenim medijima i popularnoj kulturi, te istražiti kako pozivi na stvarnost funkcioniraju kao "mjesto afektivne fantazije" spoznatljivosti (str. 8). Kroz osam članaka, u rasponu pristupa od lakanovske psihoanalize, preko kulturalnih studija do burdjevske analize polja, zbornik nudi analize različitih mjesta arbitriranja o stvarnosti u suvremenosti – *reality* televizija, društvene mreže, novinarska struka, diskurs novih desnih pokreta, itd.

Prednost pristupa koji nude Overell i Nicholls, naspram Cosentina i Kalpokasa, je shvaćanje problema kao niza odvojenih tokova koji se preklapaju na kritičnim točkama. Pritom, preklapanjem tokova, ne nastaje jedinstveni fenomen čija logika uzima primat nad onim tokovima koji su ga stvorili. Situacija ostaje višeslojna. Cosentino i Kalpokas vide post-istinu kao zasebni fenomen koji posjeduju navlastitu kauzalnu snagu. Takva interpretacija, osim što nije analitički održiva, preuzima političku funkciju agitiranja, okupljanja i povlačenja crti borbe oko označitelja istine. Pristup Overell i Nicholls zauzima kritičku distancu prema promatranim pojavama te ne sudjeluje u političkim opredjeljenjima karakterističnima za diskurs post-istine, već je ta opredjeljenja sposoban zahvatiti kao faktor u široj slici. S druge strane, nedostatak zbornika je u tome što ne ispunjava ambiciju da ostvari čitav konjunkturni zahvat fenomena post-istine, već je fragmentiran, na izrazito partikularne lokacije odmaknute od viših razina analize.

Zaključak: post-istina kao promjena režima istine?

Post-istina, obuhvaćena tim imenom ili ne, može biti proučavana kao više od niza fenomena povezanih tek pojavom zajedničkih označitelja istine, post-istine, stvarnosti, laži i manipulacije. Ona nije isključivo pitanje diskurzivne produkcije i političko-društvenog konstruktivizma kao kod Kalpokasa (i mjestimično u zborniku Overell i Nichollsa) ili opći izraz krize i propagandne logike kao kod Cosentina. Posrijedi je promjena u režimima istine, to jest načinima proizvodnje i konzumacije diskursa koji vrijede kao istiniti, ili prema Foucaultu, "generalnoj politici istine" (Foucault, 2000: 131). Prate ih promjene materijalnih i diskurzivnih praksi, stvarajući nove, unikatne konfiguracije istih.

Poseban naglasak valja staviti i na različita razumijevanja koncepta istine, koje povijesno variraju te kroz tu varijaciju ideja istine preuzima različite jezične i društvene funkcije. U različitim vremenima i na različitim mjestima, davali su se različiti odgovori na pitanja poput što je predmet istine, to jest što se može nazvati istinitim (izjave, tvrdnje, činovi, pa i recimo osobe i biološke vrste), što jamči istinitost (odnos predmeta istine s nekim drugim predmetom, svojstvo samog predmeta istine, ili pak neke društvene kategorije poput autoriteta), te koji je odnos istinitog i neistinitog (radi li se o jednakopravnim suprotnostima, ili je recimo neistina nesavršeni oblik istine) (Campbell, 2011: 17-20). Nakon toga se mogu postavljati i pitanja o društvenoj dimenziji istine, npr. tko ima pravo govoriti istinu, kako izgleda čin izgovaranja istine, itd. Diskurs post-istine nema tu dubinu, te vlastitom konceptu istine nastoji pripisati univerzalnost. Da se poslužimo pojmovljem semiotike, istina u diskursu post-istine je izravno stavljena na poziciju vrhovnog označitelja (*master signifier*) koji nema reference van sebe, niti ih treba. No u konkretnoj upotrebi u diskursu, istina ipak ovisi označiteljima niže razine apstrakcije, poput stvarnosti ili činjenica putem kojih ostvaruje svoju djelatnu moć kao kauzalni faktor. Dosljedno shvaćanje suvremenog problema istine bi trebalo priznati da postoje različite značenjske konfiguracije istine koje variraju kroz prostor i vrijeme.⁷ Te su konfiguracije dio diskurzivne proizvodnje koja nije čisto jezična stvar, već pogotovo u suvremenim uvjetima ovisi o tehnologijama komunikacije koje su, među ostalim, materijalno ustrojene.

Iako doba interneta nastoji nagovijestiti potpunu komunikacijsku horizontalnost i jednakost među sudionicima, u praksi postoje kompleksna neravnoteža i

⁷ Vidi npr. studiju o povijesti koncepta istine (Campbell, 1992) ili kratku povijest odnosa istine i demokracije (Rosenfeld, 2019).

strukture moći koje utječu na ishod komunikacije. Ako post-istinu valja istražiti kao pojavu razlučivu od općenite teze krize, treba pravilno razložiti ustroj i funkcionalne odnose elemenata koji ju sačinjavaju. Nove informacijske tehnologije; nove propagandne tehnike i ostale tehnike utjecaja; ekonomija interneta, tehnoloških kompanija i informacijskih usluga; politički kontekst pojave novih stranaka, društvenih pokreta pa i ideologija; geopolitička previranja, itd. Sve navedeno je zahvaćeno u prikazanoj literaturi, ali redovito vlada konfuzija u teorijskoj konstrukciji odnosa između središnjih, perifernih i kontekstualnih faktora. Dakako, analiza može ići unedogled i zahvatiti cijeli spektar viših i nižih razina analize, do trenutka gdje je apsolutno svaki predmet društvene znanosti nekako relevantan za post-istinu (što je, između ostalog praktična, granica koju literatura o post-istini često prelazi). Koherentne i čvrste (ali ne rigidne) teorije o post-istini, ili bolje rečeno, novim režimima istine još nema, bilo to zbog političkih preokupacija, akademskog pomodarstva ili samo nezrelosti novog područja istraživanja. No smatram da potencijal za produktivna istraživanja i korisne uvide o istini u suvremenosti još uvijek postoji.

Iako kritiziram diskurs post-istine zbog njegovih zbrkanih ideja i depolitizacijskog nagona s političkom funkcijom, njegova dramatično emotivna zabrinutost za istinu nije neutemeljena. Nešto u vezi s post-istinom akademsku je i medijsku zajednicu temeljito potreslo, nešto što je ispravno shvaćeno kao novost, a čije zasad nejasne implikacije stvaraju tjeskobu. Iako sam koncepciju istine prikazao kao povijesno varijabilnu u svojim različitim dimenzijama, to nije afirmacija relativizma već upućivanje na to da ona nije toliko jednoobrazna i jednostavna koliko bismo možda htjeli, a ponajmanje je borbena ideologijska simplifikacija kako se nekad pojavljuje u diskursu post-istine. Istina nije ista uvijek i svagda, ali uvijek ostaje važna odrednica svih ljudskih djelatnosti. Način na koji se ona koristi, pobija i prakticira u suvremenosti stoga je važno teorijski utemeljeno, metodološki valjano i empirijski detaljno istražiti koliko god je to moguće.

Literatura

- Balibar, É. (2008). *Spinoza and politics*. London: Verso.
- Campbell, R. (1992). *Truth and Historicity*. Oxford: Clarendon Press.
- Campbell, R. (2011). *The concept of truth*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Cosentino, G. (2020). *Social Media and the Post-Truth World Order: The Global Dynamics of Disinformation*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-43005-4>
- Cvrtila, L. (2019). Diskurs "post-istine": gdje je nestala istina u politici?. *Političke perspektive*, 9(2), 65-98. <https://doi.org/10.20901/pp.9.2.03>
- Fischer, F. (2021). *Truth and Post-Truth in Public Policy: Interpreting the Arguments*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108854344>
- Foucault, M. (2000). Truth and power. U: P. Rabinow (ur.), *Essential Works of Foucault 1954-1984 Vol. 3* (str. 111-133). New York: The New Press.
- Frenkel, S. (2021). The storming of Capitol Hill was organized on social media. *The New York Times*. 6. siječnja. <https://www.nytimes.com/2021/01/06/us/politics/protesters-storm-capitol-hill-building.html>

- Gudionis, M., i Jones, B. T. (2020). *History in a Post-Truth World: Theory and Praxis*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429319204>
- Kalpokas, I. (2019). *A Political Theory of Post-Truth*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-97713-3>
- Overell, R., i Nicholls, B. (2019). *Post-Truth and the Mediation of Reality: New Conjunctions*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-25670-8>
- Oxford Dictionaries. (2016). *Word of the Year 2016*. <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
- Rosenfeld, S. A. (2019). *Democracy and Truth: A Short History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Thompson, G. (2020). *Post-Truth Public Relations: Communication in an Era of Digital Disinformation*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429429125>